

Anonymous author

MARTYRDOM AND PATIENCE OF SAINT EUSTATHIUS OF MTSKHETA /
TRANSLATION FROM OLD GEORGIAN, INTRODUCTORY ARTICLE
AND COMMENTARIES BY N. NAZAROV

Nazarii Nazarov

PhD (Philology)

Catholic University of Eichstätt-Ingolstadt

Eastern Christian Studies Online Campus

Theological Faculty

Chair for Theology of Christian East

Ostenstraße 28a D – 85072 Eichstätt, Germany

Institute of Rare Languages

Practical School for Higher Studies

Campus Condorcet, Northern building for research, 14,

Humanitis' courtyard, 93322 Aubervilliers cedex, France

nazarmia@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9051-7382

In the publication, a Ukrainian translation of one of the key texts of Old Georgian literature, The Martyrdom and Patience of St. Eustathius of Mtskheta, is presented. It was composed at the turn of the 6th and 7th centuries CE. Despite its relatively small size – approximately fifteen pages – the text is extremely rich in historical, cultural, and religious details and is highly original in terms of its literary form. The narrative concerns a craftsman (a shoemaker), a Persian by origin, who was born into the family of a Zoroastrian priest (a *magus*). In the thirtieth year of the reign of the Persian king Khosrow I of the Sasanian dynasty (reigned 531–579 CE), he came to Mtskheta and converted to Christianity. However, still being in his native city of Ganzak in north-western Iran he felt interest in Christianity. His apostasy from his fathers' religion provoked outrage among the Persian colonists, who lodged complaints against him with the Sasanian administration. After interrogations, Eustathius was executed. In the course of interrogations, however, he recounted the story of his conversion, and another narrative is inserted into the story – a catechetical account of the entirety of Holy Scripture, put into the archdeacon's mouth. Such a framed narrative form is not characteristic of other texts of the same period, whether Old Georgian or the Syriac or Byzantine hagiographies known in the region. The principal probable source for borrowing such a framed narrative is the Pahlavi recension of Kalila and Dimna, which appeared under the same King Khosrow I. The anonymous author may have been familiar with Pahlavi literature and borrowed from it then unusual mode of narration, which would become relatively well known only several centuries later in the literatures of Asia and Europe (as in the collection *One Thousand and One Nights*, for example). Presented in Ukrainian for the second time in a translation that is more accurate and more faithful to the original than the previous one, the text will be of interest to historians, literary scholars, scholars of religion, theologians, biblical scholars, and all those interested in the cultures of the East and the Caucasus.

Keywords: eastern Christianity; frame story; Lives of the Saints; Old Georgian literature; Zoroastrianism

Анонімний автор

МУЧЕНИЦТВО І ТЕРПІННЯ СВЯТОГО ЕВСТАТІЯ МЦХЕТСЬКОГО / ПЕРЕКЛАД ІЗ ДАВНЬОГРУЗИНСЬКОЇ, ВСТУПНА СТАТТЯ ТА ПРИМІТКИ Н. А. НАЗАРОВА¹

Грузія була другою у світі країною, що прийняла християнство як державну релігію, це сталося на початку IV ст. н. е. (першою була Вірменія) [Assfalg, Krüger 1975, 122]. Звідси походила й потреба в письмі, яке мало забезпечити переклад Святого Письма грузинською мовою. Найдавніші написи давньогрузинською датовано 430 та 432 рр. н. е., найдавніші рукописи – VII ст. н. е., а переклади біблійних та патристичних текстів почали з'являтися в V ст. н. е. [Birdasall 1991, 88]. Перший порівняно точно датований текст – це “Мучеництво цариці Шушанік”, написане між 476 і 483 рр. н. е.²

Агіографія – особливо багатий жанр давньогрузинської літератури. Поряд із численними перекладними житіями (про деякі з них буде згадано далі) в V–X століттях було створено низку житій автохтонних святих, із яких до наших днів майже в незмінній формі дійшло 14 (згідно зі змістом тому [აბულაძე 1963]). Низка житій цього періоду зазнали пізнішої суттєвої переробки, тому вони збереглися не в автентичній формі і до найдавніших текстів грузинської літератури безпосередньо не належать.

Отже, “Мучеництво і терпіння святого Евстатія Мцхетського” (далі – МТЕМ), датоване другою половиною VI ст. н. е. (згідно з більшістю дослідників у Грузії) чи початком VII ст. н. е. (згідно зі Ст. Раппом) [Rapp 2016, 379], можна вважати другим за часом появи датованим текстом давньогрузинської літератури (оскільки інше давнє житіє, “Мучеництво дев’ятох дітей” [აბულაძე 1963, 183–185], датувати не вдається за браком історичної конкретики в тексті).

Українською вже існує один переклад цього житія, опублікований у виданні: Мушкудіані О. Пам’ятки давньогрузинської літератури (Київ, 2006, с. 62–72)³.

Втім, аналіз цього перекладу засвідчує, що в ньому багато неточностей і навіть хибно перекладених місць. Наприклад, аналіз першої сторінки (с. 62 вказаного видання):

Переклад О. Мушкудіані	в оригіналі (за აბულაძე 1963)
На десятому році царювання Хосрова Нушірвана в Персії,	немає “Нушірвана”
в роки правління в Грузії його ставленика Арванда Гушнаспа , прибув до Мцхети один чоловік з Персії, язичник з села Аршокеті	“ставленика” – тут насправді важливий політичний історичний термін “ марзапан ”, що означає з пехлеві “очільник провінції”. გუმნასპ კраще передати як Гушнасп
син жреця, на імення Гробандак, мав віку тридцять років	не просто “жреця”, а саме “ зороастрійського жреця ”, бо მოგვ – це саме “зороастрійський жрець”
Поселився він у Мцхеті і почав працюю своєю годувати себе.	Взагалі хибно перекладений пасаж! В оригіналі: და მოვიდა იგი ქალაქად მცხეთად და ისწავლებოდა ჯელსა მეჰამლეობისას, тобто “ І прийшов він до Мцхети і вивчав ремесло чоботаря ” (!).
І бачив він тут велику старанність християн, їхнє відношення до Христа і Святого Хреста.	не “старанність”, а რწული, себто “релігія, віра, закон”; не “відношення”, а მსახურებას, тобто “служіння”

І полюбив він віру істинну, і звернувся до Христа усім своїм серцем.	не “істинну”, а <i>ქრისტიანობისად</i>, тобто “християнства”; не “звернувся”, а “<i>პრცმენა</i>”, тобто “увірував”
І навернувся до віри Христової.	Немає в оригіналі.
Одружився на християнці.	Пропущено речення: “<i>და ვითარ ისწავა მეკამლეობად</i>”, “І коли вивчив він чоботарство...”, а далі в оригіналі теж інакше, з більшою кількістю деталей: “<i>ითხოვა მან ცოლი ქრისტიანს და თვთ ქრისტიანე იქმნა და ნათელი მოიღო</i>”, тобто “і просватав він [дослівно “випросив”] дружину-християнку, і сам став християнином, і охрестився”.
У святому хрещенні його нарекли Євстафієм.	немає “святому”
І жив він добродібно.	Пропущена значна частина фрази: “<i>და ცხონდებოდა წმიდაა ევსტათი ქრისტიანობასა შინა და სათნოებასა ქრისტესა</i>”, тобто “І жив святий Евстатій у християнській вірі і в благоволінні Христовім”. (<i>სათნოება</i> – дослівно “приємність”).
<...>	
“Люди, які раніше були моїми друзями, перетворилися на моїх ворогів. Не боятимусь я їх!”	Перекладено цілком неправильно. В оригіналі: “<i>ესე მოყუასნი ჩემნი არიან, ამათგან და შევიშინო, მერმე დიდთა მთავართა წინაშე ვითარ წარვდგე?! </i>”, що означає дослівно: “Це є мої близькі, і їх я буду боятися? Як тоді потім стану перед великими очільниками!” Тобто Евстатій каже сам собі, що не варто боятися постати на допит перед тим, кого він знає, бо потім йому доведеться ставати ще перед вищими очільниками.

Отож на основі таких спостережень можна сказати, що версія О. Мушкудіані не зберігає багатьох важливих лексичних і стилістичних ознак оригіналу, часто задовольняючись не перекладом, а приблизним переказом змісту, зі значними скороченнями і пропущеними деталями, які, імовірно, перекладач не мав змоги перекласти без використання сучасних словників (як-от словника “*Surab Sardshweladse, Heinz Fähnrich, Irine Melikishvili, und Sopio Sardshweladse. Altgeorgisch-Deutsches Wörterbuch*” (Brill, 2005)). Зважаючи на це, новий український переклад точніше і ретельніше ознайомить читацький загаль України з текстом, який заслуговує на велику увагу через свою давнину, естетичну та літературну вартість, а також через історичні деталі, збережені в ньому.

Також уже існують переклади німецькою [Dschawahoff 1901], російською [Сабинин 1872] та англійською [Lang 1976, 95–114]. Вперше надруковано в [საბოგო 1882]. Найдавніший рукопис, у якому збереглося МТЕМ, датовано X–XI ст., а найдостовірніше академічне видання тексту – це [აბულაძე 1963, 30–45]. За ним і здійснено теперішній переклад тексту українською.

Попри порівняно невеликий обсяг (бл. 15 сторінок), МТЕМ є дуже визначним текстом як щодо свого змісту, так і щодо форми. Зокрема, текст проливає світло на

взаємодію зороастризму, офіційної релігії сасанідської Персії, із християнством, яке вже було добре вкорінене в Грузії на момент її входження (точніше, її східної частини) до Сасанідської імперії. Також чи не найбільша частина тексту – виклад біблійної історії устами архідиякона Самоела – викликає зацікавлення як паралель до Діатессарон, апологетичного тексту II ст. н. е.

МТЕМ є незвичним текстом і з літературознавчого погляду. Адже автор спромігся не лише включити в цей короткий текст повний переказ біблійної історії, а й укласти цей зміст у дуже оригінальну форму, яка вирізняє його з-поміж інших давньогрузинських житій. Вона засвідчує, що, попри антиіранський зміст, сама форма оповіді має прямі іранські паралелі, а дуже можливо, що і впливи. Про неї йтиметься далі.

У житті оповідається про те, як один швець зі Мцхети, за походженням перс, прийняв християнство і відрікся від зороастризму, через що прийняв мучеництво. Дата його мучеництва порівняно добре відома, бо початок подій, про які оповідається, сам анонімний автор датує “десятим роком царя Хосрова” – як вважають, Хосрова I, який почав царювати в 531 р. н. е.

Ще в IV ст. н. е. східна Грузія підпала під владу Персії [Assfalg, Krüger 1975, 119]. Відповідно, у грузинських містах була певна кількість перського населення, до якого і належав герой житія, святий Евстатій, який до хрещення мав перське ім'я Гвіробандак (давньогрузинською გვირბანდაკ). У цьому імені можна розпізнати пехлевійське слово *bandag* “слуга”, пор. подібне партське ім'я **Mihr-bandak*, тобто “слуга Мітри” [Schmitt 2021]. Щодо першої частини залишається неясним, чи можна її уподібнити до пехлевійського *wīr* – так звучали два омоніми, “муж” і “блискавка” [MacKenzie 1986, 91].

Спершу Гвіробандак був зороастрійцем, і ще у своєму рідному місті в Персії він зацікавився християнством. Імовірно, там могли бути громади сирійських християн. Врешті, осередки християнства серед персів часів Сасанідів існували в Південному Ірані вже з III ст. н. е., про що свідчать і знайдені фрагменти перекладу Псалтиря пехлевійською [Sims-Williams 2009, 267–270]. Утім, рідне місто Гвіробандака / Евстатія, Гандзак (англійською транслітується як *Gazak* [Boyse 2000]), розташоване в Північно-Західному Ірані.

Випадки прийняття християнства серед персів відомі і з інших житій святих (див.: [Florence 2023]). Зокрема, про це свідчить спершу написане сирійською і потім перекладене давньогрузинською житіє святої Гуландухт: вона була близькою родичкою самого царя Хосрова I, звідси і його гнів на неї за зраду батьківської релігії. Вона померла вже за правління наступника Хосрова I, Ормізда IV, у 591 році [Peeters 1944; Garitte 1956]. До навернення в християнство її спонукало спілкування з полоненими, яких привів її чоловік, що був до того ж іще й “головним магом” (давньогрузинською მოგუთ-მოთავარი). Звідки він їх привів і до якого народу вони належали, житіє нічого не повідомляє, текст лише вказує, що її чоловік був у поході “на схід” (აღმოსავალით) (текст житія давньогрузинською надруковано в [კეკელიძე 1955, 210–227], і він майже удвічі більший за збережений грецький переклад). Раби, які проповідують Гуландухт, говорять до неї словами, дуже близькими до заперечення зороастризму, яке виголошує Евстатій у 7 розділі перекладеного нами житія. Зокрема, раб-християнин каже до Гуландухт: ხოლო მზე და მოთვარზ და ცეცხლი არა არიან ღმერთ, არამედ ესე ყოველი კაცთათჳს დაჰზადა ღმერთმან [კეკელიძე 1955, 211], тобто “Та сонце і місяць та вогонь не є богами, адже все це сотворив Бог заради людей”. Вочевидь, такі формулювання були загальним місцем у тогочасній християнській критиці зороастризму.

Інше житіє, теж спершу написане сирійською, але збережене лише в грецькому перекладі, оповідає про мучеництво святої Ширін (грецькою Σιρή) за царювання все того ж Хосрова I: вона, як і святий Евстатій, герой перекладеного нами житія, мала батька-“мага”, тобто зороастрійського жерця, і спершу теж була вихована в зороастризмі [Devos 1946].

Ще один святий, Яздбозід, життє якого збереглося в повному вигляді давньогрузинською [Хаханов 1910, 51–57] та давньовірменською [Peeters 1910, 98], а також, фрагментарно, сирійською [Peeters 1931], так само належав за народженням до класу магів, але остаточно відрікся від зороастризму, коли став свідком, на його думку, дива: пожежу, що почалася від вогню, запаленого в зороастрійському храмі, змогли загасити лише християни.

Через походження з класу жерців (магів) відступництво цих святих, так само як і відступництво Гвіробандака / Евстатія, який також був “сином мага”, сприймалося особливо гостро сасанідською владою.

У “Мучеництві цариці Шушанік” [зб. 1963, 11–20] головна колізія, як і в МТЕМ, теж пов’язана зі взаємодією між зороастризмом та християнством, тільки в цьому тексті вже християнин-кортвел переходить у зороастризм і мучить свою дружину, Шушанік, яка воліє залишитися християнкою, попри його намови. Про це життє ми ще матимемо нагоду докладніше поговорити згодом у розвідці, що супроводитиме його публікацію.

Отож перейдімо до аналізу літературної форми МТЕМ. Це один із найдавніших прикладів обрамленої оповіді поза межами індійського субконтиненту. Обрамлена оповідь вирізняється тим, що один сюжет входить в інший, ніби вкладений у нього, як менша коробочка в більшу. Таких вкладень може бути багато. У разі МТЕМ маємо три рівні “вкладення”:

- 1) Анонімний автор МТЕМ пише саме життє;
- 2) У межах його оповіді Евстатій сам оповідає історію свого життє і навернення до християнства перед намісником Картлі (“марзапаном”) Вежаном Бузміром;
- 3) у межах оповіді Евстатія уміщена оповідь архидиякона Самоела про біблійну історію (за обсягом вона становить половину всього тексту життє).

Дамо характеристику кожному рівню оповіді.

Перший рівень оповіді. Анонімний автор МТЕМ оповідає читачам, які, очевидно, поділяють його належність до християнства, історію життє Евстатія. Оповідач – автор-всезнавець, який скрізь іде за персонажами. Охоплює весь світ оповіді.

Другий рівень оповіді. Сам Евстатій оповідає про своє життє перед представниками перської адміністрації. Причому це відбувається тричі: перед начальником мцхетської фортеці, потім, удруге, перед марзапаном Арвандом Гушнаспом, утретє – перед його наступником, марзапаном Вежаном Бузміром. Евстатій оповідає про те, звідки він походить, про свою родину. А потім переходить до історії свого навернення до християнства.

Третій рівень оповіді. Як частина оповіді Евстатія про його навернення, подана велика промова Самоела, його духовного наставника. На прохання Евстатія Самоел робить виклад усієї біблійної історії, Старого і Нового Заповіту.

Другий і третій рівень оповіді перегукуються: те, про що в другому оповідається на рівні індивідуального життє Евстатія, у третьому рівні оповідається на прикладі богообраного народу і його взаємодії з Богом, з добром і злом.

Отож оповідну структуру МТЕМ можна зобразити за допомогою схеми 1.

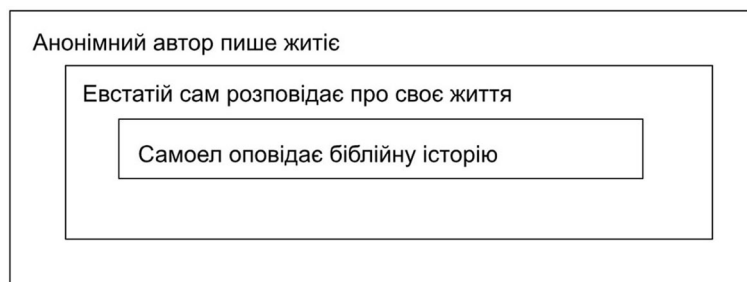

Схема 1.

Треба підкреслити, що така оповідь не є чимось звичним ні для ранніх грузинських житій, ні для інших житій цього культурного регіону. Така форма на момент появи МТЕМ є вкрай оригінальною, і ми пояснимо чому.

За посередництвом пехлевійської літератури середньовічні літератури Близькосхідного регіону (арабська, сирійська) отримують тексти у формі обрамленої оповіді – “Каліла і Дімна”, історію Синдбада.

Саме “Каліла і Дімна” була першим текстом, який мав таку форму в середньовічних літературах західніше від Індії. Її він запозичив у свого індійського прототипу, яким, якщо бути точним, була не сама “Панчатантра”, а її не збережений до нас давніший варіант. Час появи пехлевійської версії доволі впевнено датовано за передмовою та автобіографією автора-перекладача, які збереглися в арабському перекладі тексту (сам пехлевійський оригінал не зберігся). Згідно з цими паратекстами, все той же, вже не раз згадуваний вище, сасанідський цар Хосров I (царював у 531–579 рр. н. е.) посилає свого мудреця та лікаря Бурзоя (Burzōy) до Індії, аби там він роздобув книгу з дивовижними знаннями або ж чудодійну траву. Бурзой підмовляє одного індуса винести йому цю книгу з королівської скарбниці, копіює її, привозить до Персії, здійснює переклад, чим здобуває велику похвалу від Хосрова. Ця книга – це і є “Каліла і Дімна” [Nöldeke 1912; Blois 1990; Khaleghi-Motlagh 1989]. Бурзой просить царя, аби до книги була додана його автобіографія. У ній мудрець оповідає про те, як він почав вагатися щодо основ свого світогляду, зороастризму та медицини і вирішив шукати правди в усіх чужих релігіях. Ці його розмисли надивовижу суголосні зі зізнаннями Евстатія про те, як він вагався в істинності зороастризму.

Обрамлена оповідь не є характерною для житій того часу (як, імовірно, і для пізнішого). Скажімо, згадані вище житія, оригінали яких з’явилися сирійською в Сасанідській імперії в той же час, мають просту лінійну оповідь, не ускладнену обрамленням. Таку ж форму має і перший текст давньогрузинської літератури, “Мучеництво цариці Шушанік”.

У давньому Картлі перська література могла цілком бути відома, зважаючи на наявність перського населення та адміністрації. І час появи першої обрамленої повісті, “Каліла і Дімна”, безпосередньо передуює імовірній даті створення МТЕМ. Зважаючи на цілковиту новизну оповідного стилю МТЕМ, можемо припускати вплив пехлевійської “Каліли і Дімни” на його анонімного автора. Інший пехлевійський твір у формі обрамленої оповіді, хоч і трохи пізнішого часу, можливо, взагалі походить із християнського середовища [Blois 1998, 724].

Принципи перекладу. У своєму перекладі ми намагалися бути якомога ближчими до оригіналу, водночас залишаючись у межах стилістичної виправданості. Тому ми, зокрема, зберегли такі риси оригіналу, як лексичні повтори, синтаксис із полісинте-тоном. У квадратних дужках [] наведено додані перекладачем слова, яких немає в оригінальному тексті, але які полегшують розуміння і логічно впливають із контексту.

Мучеництво і терпіння святого Евстатія Мцхетського

Отче, благослови нас!

Розділ I

На десятому році царювання Хосрова⁴, коли Арванд Гушнасп був марзапаном⁵ у Картлі, прийшов один чоловік із Персії, із землі Аршацької, син мага⁶, і був він язичником, а ім’я йому було Гвіробандак, а вік його був тридцять років. І прийшов він у місто Мцхету, і вивчав шевське ремесло. І побачив він віру християн, і служіння Христу, і поклик сили святого хреста. Полюбив він віру християнську і ввірував у Христа.

І так вивчив він шевство, і просватав він жінку-християнку, і сам став християнином і прийняв хрещення. І в хрещенні нарікся іменем Евстатій. І жив святий Евстатій у християнстві і в Христовому благоволінні.

Розділ 2

У той час зібралися перси, що жили у Мцхеті, шевці і чоботарі, і влаштували бенкет. І послали до блаженного Евстатія і сказали:

– Приходь і приєднайся до наших веселощів.

Але блаженний Евстатій їх висміяв і сказав їм:

– Бенкет ваш – темрявий, і ви, бенкетарі, темряві єсте, а я прийняв печать Христову і бенкетую на бенкеті Христовім, бо позначений печаттю Христовою і віддалився я від цієї темряви.

І коли відбенкетували вони бенкет, то зібралися ті ж шевці і чоботарі і радилися перед Устамом, начальником мцхетської фортеці, і казали:

– Тут є один чоловік із нашої віри, а на наш бенкет не ходить, не вшановує вогню, злословить про нашу віру і нас ображає, кажучи, мовляв, “я християнин”. Але тепер ти поклич і розпитай його, бо в цьому місті тобі належить влада.

А Устам, начальник мцхетської фортеці, вислухав, що вони говорили про Евстатія, і послав одного з кіннотників покликати блаженного Евстатія. І той [кіннотник] розлючено сказав:

– Кличе тебе начальник фортеці.

А святий Евстатій трохи завагався і хотів уникнути [цієї зустрічі]. Але врешті подумав і сказав:

– Це ж мої ближні, якщо я їх буду боятися, то потім як же я постану перед великими князями?! Тож піду-но я до нього і відкрито визнаю Христа, бо навчився я зі святого Євангелія, яке так говорить: “Хто визнає мене перед людьми, того і я визнаю перед батьком моїм на небесах. А хто відречеться від мене перед людьми, від того і я відречуся перед батьком моїм, що є на небесах”.

І перехрестив чоло і серце і сказав:

– Господь зі мною.

І пішов блаженний Евстатій і постав перед Устамом, начальником мцхетської фортеці. І обвинувачувач сказав Устамові:

– Це той, хто ображає нашу віру.

І поглянув начальник фортеці на блаженного Евстатія і сказав:

– Кажу тобі, чоловіче: повідай мені, з якої ти землі чи з якого міста і яку ти сповідуєш віру?

А святий Евстатій йому сказав:

– Я із землі перської, з Аршацької долини, з міста Гандзак. Батько мій був магом і мене навчав віри магів, але я вогнепоклонства не зносив, бо в місті Гандзаку є численні християни, єпископ і священники і від них я про все дізнався, бо віра християнська величніша, ніж безбожність. І я у Христа вірую і в служінні Христовім перебуваю.

А Устам, начальник фортеці, сказав йому:

– Ніхто тобі не дозволить вчиняти служіння Христу, і якщо мирно не відречешся від цієї дурниці, то накличеш на себе велике покарання.

І сказав йому святий Евстатій:

– Я готовий не тільки покарання прийняти через любов Христову, а й головою своєю накласти не пошкодую.

Коли побачив Устам щиру зятятість блаженного Евстатія, подумав і сказав:

– Карати цього чоловіка не в моїй владі: ні прив’язувати до дерева, ні садити у в’язницю, – але відправлю-но я його в місто Тбілісі до Арванда Гушнаспа, марзапана Картлі, це йому личить [вирішувати], і він вчинить [що треба], адже в його владі смерть і життя всіх людей Картлі.

І наказав Устам, начальник фортеці мцхетської, двом кіннотникам відвести блаженного Евстатія у Тбілісі.

І зібралися ті самі шевці і чоботарі і прийшли до Устама і сказали:

– Тут є й інші з нашої віри, що стали християнами, і їх теж накажи покликати і відвести до Тбілісі.

І Устам сказав їм:

– Хто вони?

І йому вказали їхні імена і сказали:

– Одного звати Гушнак, одного Бахдіад, одного Бурзо, одного Панагушнасп, одного Перозак, одного Зарміл, одного Степан⁷.

І наказав Устам покликати їх. Але їх він ні про що не розпитував, а наказав цих вісьмох зв'язати і віддати у Тбілісі Арвандові Гушнаспу, марзапану Картлі, і так йому сказав:

– Ось чоловіки, що були нашої віри і прийняли віру християнську, тож я їх схопив і тобі, володарю, їх надіслав, бо у твоїй владі їх судити.

Розділ 3

І постали ці восьмеро перед марзапаном, а він їм сказав:

– Хто ви такі і якої віри дотримуетесь?

І назвали вони один за одним свою землю і село кожного, і сказали всі:

– Були ми в батьківській вірі, віру персів ми знали, але, коли прийшли в Картлі і побачили віру християн, стали ми християнами і християнами є, бо віра християн свята і прекрасна, і дуже добра і гарна, а інша віра не може зрівнятися з вірою християн.

І був серед них відповідачем перед суддею блаженний Евстатій.

І коли почув ці їхні слова [марзапан], розсердився і наказав бити по обличчю цих блаженних і вивести їх усіх надвір, і наказав:

– Поголіть їм голови і бороди, проколить їм носи, покладіть ланцюги на їхні шиї, накладіть на їхні ноги кайдани і киньте їх у в'язницю, і якщо хтось із них визнає батьківську віру, звільніть його і приведіть до мене, і я збагачу його великими дарами. А хто не визнає батьківської віри, той і помре у в'язниці.

І коли почулися ці слова марзапана, що, мовляв, “Хто визнає, тому дам життя, а хто не визнає батьківську віру, той помре у в'язниці”, – у цей час демон увійшов у серце Бахдіада і Панагушнаспа, і відреклися вони від християнства, і визнали безбожжя, і взяли вони долю з розпиначами. Але блаженний Евстатій, Гушнак, Борзо, Перозак, Зарміл та Степан затято і міцно стояли у вірі Христовій.

І коли доповіли марзапану, що двоє з них визнали батьківську віру, то зрадів марзапан і наказав привести їх, і всадив їх за стіл, і пообіцяв великі статки і ласкаве обходження. А блаженному Евстатію та іншим, його близьким, наказав поголити голови і бороди, накласти їм на шию ланцюги і в кайданах кинути у в'язницю. Слуги ж виконали марзапанів наказ, і обрізали їм волосся і бороди, і закутих у ланцюги, відвели у в'язницю. А Бахдіадові та Панагушнаспові дав розраду, проте з тих статків і маєностей, які наобіцяв їм, не дав їм ні дещиці.

Святий же Евстатій та інші, його близькі, були в неволі аж шість місяців. А після шести місяців прибув до Арванда Гушнаспа запрошувач від перського царя. І коли від'їздив марзапан до царя, зібралися князі Картлі, аби попрощатися з марзапаном. І коли марзапан сідав на коня, встали картлійські князі і Самоел, католикос Картлі, і Грігол, старшина Картлі, і Арцуца, пітіахші⁸ Картлі, та інші вельможі і сказали марзапанові:

– Благаємо у твоєї влади, молимо про одне прохання.

Він же сказав їм:

– Кажіть, чого бажаєте! Що б це не було, чого я вам не вділю?

А вони всі сказали:

– Благаємо тебе, нехай здасться тобі прийнятним, володарю, дати волю тим людям зі Мцхети, що через християнство віддані у в'язницю.

Сказав їм марзапан:

– Належало б цих людей убити, але на ваше благання я їх звільню.

І вони йому подякували. І наказав він їх звільнити. І вивели їх із в'язниці, і прийшли вони у свої домівки з вірою християнською.

І на радість Господню залишилися живими ці блаженні. І хтось із-поміж них волею Божою помер, кожен у свій час, а хтось залишився живим. А щодо тих же, хто відрікся від Христа, [то] Бахдіад став одержимим демоном і в муках помер, а мізерний Панагушнасп у злиднях доживав дні, і не було в нього хліба для їжі, і не знаходив він одягу, аби прикрити тіло, і поки він був живий, із тривоги і бідами були його дні.

Розділ 4

І через три роки прийшов марзапаном у Картлі Вежан Бузмір. І пішли перси зі Мцхети, обвинувачувачі блаженного Евстатія, до Тбілісі і постали перед марзапаном Вежаном Бузміром і сказали йому:

– Є чоловіки у Мцхеті нашої віри, які від нас відступилися і стали християнами, тепер же у твоїй владі їх судити.

І наказав Вежан Бузмір послати двох кіннотників і покликати святого Евстатія та Степана. І коли приїхали ці кіннотники, сказали Евстатію та Степанові:

– Кличе вас марзапан.

І сказали [Евстатій та Степан]:

– Ми йдемо разом із вами, проте не тривожимося і не боїмося.

І коли вели Евстатія та Степана у Тбілісі, сказав він своїй тещі, дружині, своїм дітям, слугам і служницям:

– Покидаю я вас, і більше мені сюди не повернутися, але від Христа я не відречуся, а вони мене живим уже не випустять, але смерть на мене чекає в Тбілісі у в'язниці, і голову мені мають відрубати, але моє тіло повернеться сюди волею Божою.

І, сказавши це, він з усіма попрощався. І всі вони перехрестилися, і вирушили в Тбілісі він і Степан разом із кіннотниками. А коли ж, перейшовши річку і вийшовши в поле, наблизилися вони до мцхетського хреста, здійняв руки святий Евстатій і сказав:

– Господи Боже, Ісусе Христе, якщо зробив Ти мене достойним смерті за Твоє ім'я з вірою християнською, нехай не здасться Тобі належним, щоб моє тіло викинули геть на поїдання собакам і птахам небесним, але накажи, щоб сюди воно повернулося і щоб його поховали у Мцхеті, де я прийняв хрещення.

Сказавши ці слова, блаженний Евстатій упав ниць перед хрестом і покинув на товп, і пішли вони в Тбілісі.

І коли прийшли ці кіннотники, поставили вони Евстатія та Степана перед Вежаном Бузміром, марзапаном, і сказали:

– Ось ті новонавернені в християнство мцхетинці.

А Вежан Бузмір сказав Евстатію та Степанові:

– Хто ви є, якої ви віри дотримуетесь?

І піднялися сирійські князі і сказали про Степана:

– Цього чоловіка ми знаємо, він наш односелець. І батько, і мати, і брати, і сестри його – християни, і він теж християнин.

І після таких їхніх слів відпустили Степана, а святому Евстатію [марзапан] сказав:

– А ти звідки і в якій ти вірі живеш?

Сказав святий Евстатій:

– Якщо мене питаєш, то вислухай ретельно і розкажу тобі все. Я із землі перської, із долини Аршацької, з міста Гандзака, і батько мій був магом, і брати мої були магами, і батько мій навчав мене вогнепоклонства. Та я батьківську віру не

полюбив і сказав подумки: цю віру я не люблю, послухаю-но я нині юдеїв і християн, і яка [віра] буде кращою, ту я й полюблю. І вдень мій батько вчив мене вогнепоклонства, а вночі, коли християни били в било, ішов у церкву і слухав їхню відправу і дивився на службу християн, яку вони чинили в ім'я Господнє.

І в храм юдеїв я теж заходив і дивився на їхню службу. Проте, коли християни моляться, їхні голоси – наче в ангелів мені чулися, а відправа їхня дуже гарна й ароматна. А коли ж я уночі заходив у храм юдеїв, то не міг зрозуміти, що вони говорили.

А згодом я знову зайшов [до церкви] і підійшов до мене Самоел, архідиякон і знавець віри, і сказав мені:

– Чому ти так затято приходиш до церкви?

А я йому сказав:

– Пане, ти ж знаєш, хто я, та не подобається мені батьківська віра. Якби ж хтось навчив мене віри юдеїв та християн, то я полюбив би ту, яка святіша.

Тоді Самоел-архідиякон сказав мені:

– Якщо ти хочеш істинно знати, я тобі докладно розкажу про обидві віри. Проте вибирати належить не тобі, але як Господь тобі накаже.

Але я дуже прохав і сказав йому:

– Якою вірою я буду милий Богу, ту я й виберу, ту мені і вказуй.

Тож Самоел-архідиякон почав мені розповідати і сказав мені:

– Ретельно вислухай, сину! Спершу була віра персів, як ти сам знаєш, але Бог відкинув цю віру персів і немила вона йому. А потім вибрав Бог юдеїв і дав їм обєрігати віру і вчення. А потім стали Господу християни миліші, ніж юдеї.

І тоді я попросив Самоела-архідиякона і сказав:

– Пане, не спиняйся і гарно про все навчи.

І потім запитав його:

– Пане, а хто були юдеї, звідки прийшли і [як] їх полюбив Господь?

І тоді сказав мені Самоел-архідиякон:

– Довга ця розповідь про юдеїв, сину, але, якщо ти відкриєш свої вуха і ретельно вислухаєш, я невтомно тобі все розкажу і всього тебе навчу.

Розділ 5

Був один чоловік непорочний і боголюбивий у землі перській, у місті вавилонським, і ймення було йому Авраам. І показав йому Бог видіння уві сні вночі і сказав Аврааму:

– Вийди із цієї землі, і поведу тебе в іншу землю, збільшу і розмножу тебе дуже сильно і зроблю тебе батьком багатьох родів і народу незчисленного.

Авраам же повірив цим словам Господнім і сказав Авраам:

– Хай буде, Господи, це Твоє слово на мені!

І вийшов Авраам із землі своєї в землю халдеїв і зайшов у землю між ріками, у місто Ханан, неподалік від Євфрату. Прийшов він за ангелом, що його вів, і заселив Ханан. А потім він змінив [місце] і був приведений у землю Хананейську, і поселився він у Хевроні. І народився в Авраама Ісак, а в Ісака Яків. Яків же мав дванадцятьоро синів. І наказав Бог Авраамові і сказав:

– Зроби обрізання Ісакові і Якову і всім синам Якова, і нехай буде це вам законом навіки.

І вчинив Авраам так, як йому наказав Бог. І розмножилися і збільшилися роди Авраамові дуже сильно, і були це юдеї. І полюбив Бог юдеїв дуже сильно, як любить батько улюблене дитя. І називалися юдеї іменням Ізраїль. “Ізраїль” перекладається “народ Божий”. І збільшив і поширив [Бог] цей народ Божий – Ізраїль.

І зійшов Бог із неба на землю і прийшов на вершину гори синайської, і написав Бог рукою своєю на кам'яних таблицях закон і заповідь отак. Перша заповідь така: “Полюбіть Господа Бога вашого усім серцем вашим, і всією душею вашою, і всім

розумом вашим”. А потім так: “Не вбий. Не крадь. Не чини перелюбу. Не забажай жони ближнього твого. Не давай неправдивої клятви. Не свідчи неправдиво. Не двослов. Шануй батька твого і матір твою. Полюби ближнього свого як самого себе. Суботи Моєї дотримуйтеся. Свята, жертвоприносини, дні недільні виконуйте”.

Цей закон і заповідь написав Бог і дав Мойсею, своєму рабові. А Мойсей взяв у руки ці таблиці і зачитав уголос усьому Ізраїлю. І возрадувався весь Ізраїль і сказав:

– Усе, що наказав нам Бог, вчинимо і виконаємо, адже Господь буде з нами.

І піднявся Господь на небо.

І так юдеї почули про цю віру, приносили жертви, ладан, подання, дотримувалися суботи, і Бог був з ними. У цей час зібралися іноплеменники і пішли на Ізраїль. Та Бог руками однієї людини вигнав їх: хтось був убитий, хтось відведений у рабство, хтось утік назад. І так не мали вони страху супроти ворогів, бо Бог був із ними.

І через деякий час попросив собі увесь Ізраїль у Бога царя, щоб він воював проти їхніх ворогів. І вказав їм Бог царя, і встановив Бог порядок царювання. Та після якихось днів був убитий цар під час свого діяння, бо підніс свою голову і покладався на свою силу, а не на силу Бога.

Потім царював Давид. Був же Давид улюбленцем Божим, і любив Давид Бога, і сповнював всепалення, жертви і подання, і добре дотримувався свят і субот.

Після нього царював його син Соломон, і відійшов він від Бога, і народ цей відійшов від Бога, і відвернулися від Бога і служили глухим ідолам рукотворним, камінню бездушному, деревам, та високим дібровам, та верхівкам дерев, і відреклися від Бога. А пророки волали і казали:

– Не личить покинути живого Бога і камінню чи іншому чомусь служити. От нині наśle Бог на вас смерть, голод, і меч, і рабство і так знищить вас.

Та вони не хотіли слухати голос пророків, бо здурів був народ Ізраїлів. І наказали вони винищити пророків: когось мечем, когось вогнем, когось підступами, когось віддали диким звірам, когось кинули в печеру, когось закидали камінням.

Розділ 6

Але Бог, милосердний та людинолюбний, не хотів погубити Ізраїль, а хотів повернути його. Послав Бог свого сина Христа у світ, і ввійшов Він у чрево святої діви, і набув тіла, і вочоловічився від святої Марії, і зі святої утроби вийшов і поклав плоттю божественність. Якби Він не вкрив божественність плоттю, то людина не наблизилася б до Бога. Адже сонце – творіння Бога, і очі ніхто не може затримати [на ньому], і круг сонячний ніхто не випробував. І божественність не наблизилася б до людини, [адже] через те Він набув тіла, щоб так Ізраїль навернувся до Бога живого.

І у своєму вочоловіченні охрестився Він у Йордані з рук Іоана. І коли Він виходив із води, ось небеса розкрилися і Дух Святий, ніби біла голубка, зійшов і зазмер над Ним, і був голос із небес і казав:

– Це син мій улюблений, що приємний мені, слухайте Його і спасетеся.

І коли ввійшов Він у Єрусалим, почав творити дива, знамення та зцілення.

Недужий уже тридцять два роки лежав на ложі, [Христос] на нього поглянув і наказав словами:

– Устань, візьми своє ложе і йди!

І одразу встав і пішов, здоровий, і славив Бога.

Потім знайшов Він сліпого з народження, і змішав Він глину зі слиною, і намазав його очі, і наказав йому омити їх водою, і прозріли очі того сліпого.

І мертвих Він воскрешав, і кульгавих примушував ходити, і очищував прокажених, і численні зцілення вчинив Христос серед них, аби увірували юдеї і навернулися до Бога живого, і хотів, аби не відверталися від Бога.

Але юдеї тільки ще більше розлютилися, і почали заздрити Христові, і хотіли убити Його. Але Христос віддалився від них за межі сіл і поселень і пішов геть. І хто увірував у Христа, пішов за Ним. І прийшов Він в одне село, і знайшов померлого єдинородного сина вдови. І коли побачив його, наказав Він, і поставили ложе [перед Ним]. І взяв за руку того хлопця, і віддав матері живим.

Потім прийшов Він в одне село, і обступила його велика юрма, і через велике зібрання народу не можна було принести одного паралітика, і розібрали дах будинку, і опустили його на ношах. І встав він і власними ногами пішов у свій дім. І пішла за Ним велика юрма і хвалила Бога.

Але з цієї юрми вибрав Він дванадцятро чоловіків і назвав їх учнями, і що б їм не наказав, усе вони виконували.

І прийшов Він в одне село. І було там весілля. І прийшов Ісус туди, де було весілля, і не було там вина, бо скінчилося, і келихи стояли там порожні. Тоді наказав Ісус учням принести води, і наповнили келихи водою, і благословив Христос цю воду. І стала вона вином, смачнішим, ніж те, що було спершу, і багато хто здивувався, і увірував у Нього, і пішов за Ним.

Потім жінка, що мала кровотечу вже дванадцять років, підійшла потай зі спини до Ісуса і взяла поділ його одягу, і очистилася вона.

Згодом прийшов Христос в одне місце, і там було гарне поле, і поглянув на натовп, що пішов за Ним туди, і сказав своїм учням:

– Цей натовп от уже котрий день голодний і спраглий. Підіть у місто і купіть хліба і дайте натовпу.

Христос сказав учням:

– Чи хтось із вас має хліб тут?

І сказав один з учнів:

– У мене є п'ять хлібин і дві рибини.

Сказав йому Христос:

– Принеси їх сюди.

І коли принесли Йому ці п'ять хлібин і дві рибини, наказав Христос натовпу сісти на землю і підняв до неба ці п'ять хлібин і дві рибини, благословив їх, розламав і віддав своїм учням, а учні віддали натовпу. І натовп їв і наситився, і зібрали дванадцять повних корзин залишків. Але той натовп, що їв, налічував п'ять сотень, не лічачи дітей і жінок.

Тоді наказав Христос натовпу іти суходолом. А Христос і його учні перейшли по морю, наче по суходолу, і ноги їхні не змочилися. І так прийшли на суходіл, і трапився їм один чоловік, у якому був легіон демонів. Він закричав і сказав:

– Христе, допоможи мені, бо нестерпно страждаю.

І Христос закликав легіон демонів, і [той] вийшов із нього, і прославив він Бога. А той демон заричав і сказав:

– Христе, знаю Тебе, хто Ти є, святість це Божа, і мені [від Тебе] бути зв'язаному і погубленому.

А Христос наказав землі, і та розверзлася і розійшлася, а той демон провалився в безодню пекла.

І потім прийшов Він в одне село, імення якому було Бетанія, і Лазар помер за чотири дні до того, і лежав він у своїй могилі. І підійшов Христос до дверей гробниці, озвався і сказав:

– Лазарю, виходить!

І від одного [лише] голосу Христового вийшов він, радісний, із гробниці. І здивувався натовп, і ще більше зріс той натовп від великої віри.

Після цього піднявся Христос у Єрусалим, і ввійшов у храм, і побачив розкладений крам, який продавали. І взяв Христос батіг і вигнав тих людей, і викинув крам, і перекинув столи, і сказав:

– Так написано: “Дім батька Мого назветься домом молитви”, а ви зробили з нього печеру розбійників.

І ще сказав:

– Зруйную цей храм і на третій день відбудую його.

І коли почули це юдеї, дуже розлютилися і сказали:

– Ми знаємо батька Його Йосипа і матір Його Маріам, і є в Нього брати. Але сам себе називає Він Сином Божим і храм Божий за батьківський вважає.

І ще сказали:

– Соломон тридцять років будував, а Він каже, що зруйнує і відбудує на третій день.

І через ці слова наготували юдеї свої серця до битви, і взяли заздрість у серця, і задумали схопити Його і вбити. І схопили Христа і привели Його до головних священників і старійшин, і сказали Христу головні священники і старійшини:

– Як Ти стверджуєш, що Ти – Син Божий, чи ж є Ти Сином Божим?

А Він сказав їм:

– Це ви кажете.

І потім сказали Христові:

– Соломон будував цей храм тридцять років, а ти кажеш: “Зруйную і на третій день відбудую його”.

Тоді Христос сказав:

– Є в Мене сила зруйнувати і на третій день відбудувати.

І тоді розлютилися ці юдеї, і розізлилися та збентежилися натовпи юдеїв, і сказали:

– Цей чоловік заслуговує смерті, – і накинулися на Христа, і почали його бити і ображати, і хтось бив Його кулаками по голові, а хтось бив Його святу голову палицями, хтось бив по щоках, хтось плював на Його ясне обличчя. І принесли дерево, і на хресті розп’яли Христа, і, змішавши оцет і жовч, дали Йому пити на хресті.

Тоді звів Він очі до неба, до Батька, і сказав:

– Батьку Мій, Я все виконав, а Ізраїль не послухав Мене, і таких мук завдали Мені.

І схилив свою голову і віддав душу. І швидко зняли Його з хреста. Та був один чоловік із владою і чинив як учень Христа, він узяв тіло Христове і поклав у нову гробницю і прикотив великий камінь до входу в гробницю. І третього дня рано на зорі ангел зійшов з небес і відкотив той камінь від гробниці. А Христос устав і вийшов із могили і показався двом учням, Марії Магдалині та іншим жінкам. І сказав їм Христос:

– Скажіть моїм учням: “Підіть у Галілею, на Табор, і там побачите мене”.

І ті дванадцять учнів пішли з радістю великою та гору Табор, і побачили Христа, і поклонилися Йому, і поцілували Його святі ноги. А Христос сказав своїм учням:

– Тепер ви вже не називатиметеся учнями, а апостолами називатиметеся ви. Я ж нині возношуся до Батька Мого і до Батька вашого, Бога Мого і Бога вашого.

А на апостолів повів Дух Святий і сказав їм:

– Прийміть ви Дух живий і йдіть ви в міста, поселення та села, від краю до краю землі, чиніть дива, знамення та зцілення, навертайте язичників і хрестіть їх в ім’я Батька, Сина і Святого Духа. І вчіть їх усього, що Я вам дав, і так Я є з вами у всі дні вашого життя аж до кінця світу. Дарма отримали, дарма й давайте їм.

І вознісся Христос на небо з ангелами. А ті дванадцять апостолів пішли і обійшли села та міста і вістили Євангеліє і проповідували Христа і воскресіння, творили дива, знамення та зцілення і навертали та хрестили в ім’я Батька, Сина і Святого Духа.

І так збільшилася і розійшлася віра Христова і поширилася від краю до краю землі. І з’явилися єпископи і священники і побудували церкви. І внесли в них хрест,

і весь світ увірував у Христа, і сповнився весь світ вірою християнською, і вся земля проповідує Христа.

Що ж до юдеїв, як казали пророки, то [от що] найшло на них: хтось від меча, хтось від голоду, хтось від смерті, – були вони понищені, розвіяні, відведені в рабство. Адже не вберегли вони віру Бога живого. Тож тепер християни назвалися Ізраїль, бо Ізраїль перекладається “народ Бога та раб Христа”, а Йому слава навіки віків, амінь.

Розділ 7

Тоді, коли я зрозумів і дізнався усе від Самоела-архидиякона, – усе від початку аж до нині, – і пройшов усе про віру юдеїв та християн, увірував я в Бога вічного, і Сина Його, і Святий Дух Його. Тому й прийняв хрещення і ніхто не віддавить мене від Христа аж до смерті. А про батьківську віру говорити мені не до душі і соромно, адже Бог, який сотворив небеса і землю, сонце, місяць та зірки, море і сушу, ріки і зібрання вод, гори і пагорби, поля і ліси, дрова і вогонь, чотириногу худобу і диких звірів, плазунів і птахів небесних, потім сотворив людей і поставив їх панами над усім. Усе підкорюється людині, а ми віддалимося від Бога, творця цього усього, і творіння Боже назовемо Богом? Не доведи Господи!

Сонце, місяць і зірки не є Богом, адже Бог наказує сонцю світити вдень, а місяцю і зорям наказує світити уночі, але Богом вони не є. І Бог же наказує хмарам і поширює сіяння сонця і затемнює місяць. І через це сонце і місяць не є Богом.

І знову ж, вогонь не є Богом через те, що людина вогонь розводить і людина гасить, отож людина – повелитель вогню, і тому вогонь не є Богом. І до кого б не втік і не пішов, до чого б не наблизився, чи то в ліс, чи в поле, чи в дім, чи якщо людину зустріне, палить [усе вогонь]. Вогонь же гасить вода, і така [велика] сила вогню гасне, і зникає вогонь. Через це не є Богом [вогонь], але здається нам Богом. Натомість Бог дав нам вогонь у службу, щоб грітися в холод і готувати усю їжу. І коли хочемо, розводимо його, і коли хочемо, гасимо. Отож не є Богом вогонь.

Тоді станемо з людей, сотворених Богом, подібними до тварин безсловесних. На цей взір, як тварини не знають батьківства і материнства, ні батьків, ні дітей своїх і впереміш зневажають батьківство та материнство, отак і ми, люди, наділені мовою, чинили подібно до тварин безсловесних, що не знають ні своїх батьків, ні своїх дітей. І впереміш зневажали ми цю природу нашу. Тепер же милістю Божою, через яку з'явилося хрещення і люди пізнали християнську віру, звільнилися люди від цього беззаконня.

Тож цього прошу Тебе, Господи наш, Ісусе Христе, щоб тіло моє було поховане у Мцхеті, де я дістав хрещення з рук Самоела-католикоса і став гідним віри християнської, і звідтоді ніхто не віддавить мене від любові Твоїї, віри та волі. Як написано: “Ні муки, ні рани, ні голод у в'язниці, ні меч, ні смерть цього мого тіла не зможуть мене віддалити від Тебе, Господи Ісусе Христе”.

Тоді сказав йому Бузмір-марзапан:

– Дитя моє, Евстатію, послухай мене і не вкорочуй дні твого життя через християнство і не роби вдовою твою дружину, а твоїх дітей – сиротами і не викорінюй рідних твоїх із цього життя.

Сказав йому святий Евстатій:

– Ще до тебе інші владці дуже мучили і били мене, але я їм не підкорився, а тепер тобі повірю? Не заподію цього собі!

Розділ 8

Коли зрозумів Бузмір-марзапан твердість, непорушність серця та думки блаженного Евстатія і що неможливо його примусити прийняти батьківську віру ні залякуваннями, ні муками, ні добрими обіцянками, то наказав слугам:

– Відведіть його у в'язницю і вночі потай відрубайте йому голову, щоб ніхто із християн не знав і не пошанував його тіла, віднесіть тіло його поза межі міста і викиньте на харч диким звірам і птахам.

Слуги ж відвели блаженного Евстатія у в'язницю, щоб виконати наказ марзапана. Сказав їм святий Евстатій:

– Трошки почекайте, брати мої, я у ваших руках, дайте мені помолитися до мого Бога.

Вони трошки почекали і дали йому час і сказали:

– Роби так.

Тоді став він на коліна і звів свої очі в небо і сказав:

– Господи Боже, всевладний, Який хоче врятувати усіх людей, що покладалися з вірою у Твоє святе ім'я, Який чув молитви перших мучеників, які загинули від лева меч, чи в озері від великого холоду, чи в морі їх утопили, чи від вогню, які були з'їдені дикими звірами через Твоє ім'я, які прийняли від Тебе обіцянку, що її очі не бачать і вуха не чують, яку серце людське не збагне, яка готувала святих твоїх мучеників, – дай мені, Господи, бути гідним їхнім співучасником і їхнім спадкоємцем і бути з ними в радості, з ними у нескінченній приємності найкоротший час найменшим із мучеників, як каже апостол Павло: “Я найменший з апостолів”. Ти знаєш, Господи мій Ісусе Христе, що нікого не обрав я, крім Тебе, ні батька, ні матері, ні братів, ні рідних, але тільки Тебе, Господа, полюбив, і через Твоє ім'я сьогодні буде голова моя відрубана. І тому молю і благаю Тебе і прошу від Твоєї милості, аби не було покинуте моє тіло тут у Тбілісі, але щоб його віднесли у святу Мцхету, де Ти мені явився, і щоб отримали милість і благословення мої кістки, як тих перших [мучеників].

І почувся голос, який покликав Евстатія і сказав:

– Не будеш ти обділений благодаттю зцілення тих перших, що увірували в Мене. Тож не непокойся через твоє тіло, буде так, як ти сказав чинити.

І возрадувався блаженний Евстатій і прославив Бога.

Та ще раніше блаженний Евстатій наказав блаженному Степану:

– Коли дізнаєтеся про мою смерть, одразу віднесіть моє тіло в Мцхету і там поховайте, де я охрестився.

І коли закінчив він молитву, прохання і благання до Бога, сказав слугам марзапана:

– Тепер виконуйте той вирок, що вам наказали, наді мною.

Але вони не хотіли вбивати. Тоді один із них сказав:

– Нас знищать, якщо він залишиться живим.

Тоді здійняли руки свої на нього, і вдарили мечем його чесну шию, і відрубали йому голову, і передали душу його Христу-Владарю. А його тіло вночі винесли геть [за місто] і там залишили. Але знайшов його хтось із християн і відніс його у Мцхету, як наказував він Степану, до християн, які там мешкали. Коли прийшли у Мцхету, сказали Степану, а Степан розповів Самоелу-католику. Він же дуже зрадив і поховав його з великою славою і честю у святій церкві мцхетській, і до сьогодні відбуваються зцілення недужих милістю Господа нашого Ісуса Христа, Якого є царство і сила, честь і міць і слава невмируща разом зі Святим Духом нині і прісно во віки віків, амінь.

¹ Автор висловлює вдячність своїй викладачці Агнес Узунян (Agnès Ouzounian), у якій він прослухав курс із давньогрузинської мови у 2024–2026 роках в Institut des langues rares (École Pratique des Hautes Études – PSL, Париж, Франція), а також керівництву цього закладу за можливість безкоштовного навчання.

² Автор цих рядків нині готує до друку новий український науковий переклад цього тексту з коментарем. Попередній переклад українською, що належить О. Мушкудіані [Грицик 2006, 487–496], на жаль, повен неточностей, та, втім, може слугувати для попереднього ознайомлення з текстом.

³ Дякую за вказівку анонімному рецензентові журналу “Східний світ”.

⁴ Хосров I, один з імператорів Ірану за Сасанідської імперії, при владі з 531 року н. е.

⁵ Марзапан – воєначальник у Сасанідській імперії.

⁶ Тобто зороастрійського жерця.

⁷ Усі ці чоловіки є персами, про що свідчать їхні імена, крім одного – Степана, який, як виявляється надалі, є сирійцем.

⁸ Пітіахші – намісник провінції.

ЛІТЕРАТУРА

Грицик Л. В. (упор.) (2006), *Зарубіжна література: Матеріали до вивчення літератур зарубіжного Сходу: Хрестоматія*, Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, Київ.

Мушкудіані О. (2006), *Пам'ятки давньогрузинської літератури*, Київський міжнародний університет, Київ.

Сабинин П. (1872), *Полное жизнеописание святых Грузинской Церкви*, Санкт-Петербург.

Хаханов А. (1910), *Материалы по грузинской агиологии. По рукописям X века с предисловием издал А. Хаханов*, Типография Х. Бархударянц, Москва.

Assfalg J. and Krüger P. (1975), *Kleines Wörterbuch des Christlichen Orients*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

Birdsall J. N. (1991), “Georgian Paleography”, in A. C. Harris, (ed.), *The Indigenous Languages of the Caucasus*, Vol. I: The Kartvelian Languages, pp. 85–128.

Blois François de (1990), *Burzōy's Voyage to India and the Origin of the Book of Kalilah wa Dimnah*, Royal Asiatic Society, London.

Blois François de (1998), “Sindbād, Book of”, in J. S. Meisami and P. Starkey (eds), *Encyclopedia of Arabic Literature*, Vol. 1, Routledge, London and New York, pp. 723–724.

Boyce M. (2000), “Ganzak”, in *Encyclopaedia Iranica*, Vol. X, Fasc. 3, pp. 289–290. DOI: https://doi.org/10.1163/2330-4804_EIRO_COM_1907

Devos P. (1946), “Sainte Sirin, marture sous Khosrau Ier Anosarvan”, *Analecta Bollandiana*, Vol. 64, Issue 1–2, pp. 89–131.

Dschawahoff [Iwane Dschawachischwili] (1901), “Das Martyrium des heiligen Eustathius von Mzcheta”, in *Sitzungsberichte der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, pp. 875–902, available at: <https://www.biodiversitylibrary.org/item/93031#page/141/mode/1up> (accessed February 1, 2026).

Florence J. (ed. & transl.) (2023), *The Martyrdom of Mar Grigor Piran-Gušnasp and the Martyrdom of Mar Yazd-panah: Edition, Translation and Introduction*, Gorgias Press, Piscataway, New Jersey.

Garitte G. (1956), “La passion géorgienne de sainte Golindouch”, *Analecta Bollandiana*, Vol. 74, Issue 3–4, pp. 405–440.

Khaleghi-Motlagh D. (1989), “Borzūya”, in *Encyclopaedia Iranica*, Vol. IV, Fasc. 4, pp. 381–382. DOI: https://doi.org/10.1163/2330-4804_EIRO_COM_7095

Lang D. M. (1976), *Georgian Saints. Selected and Translated from the Original Texts by David Marshall Lang*, St. Vladimir's Seminary Press, New York.

MacKenzie D. N (1986), *A Concise Pahlavi Dictionary*, Oxford University Press, London.

Nöldeke T. (1912), *Burzōes. Einleitung zu dem Buche Kalila waDimna*, Karl J. Trübner, Strassburg.

Peeters P. (1910), *Bibliotheca hagiographica orientalis*, Bruxellis.

Peeters P. (1931), “Une légende syriaque de s. Iazdbouzid”, *Analecta Bollandiana*, Vol. 49, pp. 5–21.

Peeters P. (1944), “Sainte Golindouch, martyre perse (13 juillet 591)”, *Analecta Bollandiana*, Vol. 62, Issue 1, pp. 74–125.

Rapp S. H. jr. (2016), *The Sasanian World through Georgian Eyes. Caucasia and the Iranian Commonwealth in Late Antique Georgian Literature*, Routledge, London and New York.

Schmitt R. (2021), “Personal Names, Iranian”, in *Encyclopaedia Iranica*, July 20. DOI: https://doi.org/10.1163/2330-4804_EIRO_COM_362652

Sims-Williams N. (2009), “Christian Literature in Middle Iranian Languages”, in R. E. Emmerick and M. Macuch (eds), *The Literature of Pre-Islamic Iran*, I. B. Tauris, London and New York, pp. 266–287.

აბულაძე ი. (ed.) (1963), ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წიგნი I (V–X სს.), საქართველოს სსრ მეცნიერებითა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი.

კეკელიძე კ. (1955), ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, III, თბილისი.

საბინინ პ. (1882), საქართველოს სამოთხე. სრული აღწერა ღუაწლითა და ვნებათა საქართველოს წმიდათა, პეტერბურგი.

REFERENCES

Hrytsyk L. V. (compl.) (2006), *Zarubizhna literatura: Materialy do vyvchennia literatur zarubizhnoho Skhodu: Khrestomatiia*, Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr “Kyivskyi universytet”, Kyiv. (In Ukrainian).

Mushkudiani O. (2006), *Pam'yatky davn'ohruzyns'koyi literatury*, Kyivskyi mizhnarodnyi universytet, Kyiv. (In Ukrainian).

Sabinin P. (1872), *Polnoe zhizneopisanie sviatykh Gruzinskoi Tserkvi*, Saint Petersburg. (In Russian).

Khakhanov A. (1910), *Materialy po gruzinskoi agiologii. Po rukopisiam X veka s predisloviem izdal A. Khakhanov*, Tipografiia Kh. Barkhudariants, Moscow. (In Russian).

Assfalg J. and Krüger P. (1975), *Kleines Wörterbuch des Christlichen Orients*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

Birdasall J. N. (1991), “Georgian Paleography”, in A. C. Harris, (ed.), *The Indigenous Languages of the Caucasus*, Vol. I: The Kartvelian Languages, pp. 85–128.

Blois François de (1990), *Burzōy's Voyage to India and the Origin of the Book of Kalilah wa Dimnah*, Royal Asiatic Society, London.

Blois François de (1998), “Sindbād, Book of”, in J. S. Meisami and P. Starkey (eds), *Encyclopedia of Arabic Literature*, Vol. 1, Routledge, London and New York, pp. 723–724.

Boyce M. (2000), “Ganzak”, in *Encyclopaedia Iranica*, Vol. X, Fasc. 3, pp. 289–290. DOI: https://doi.org/10.1163/2330-4804_EIRO_COM_1907

Devos P. (1946), “Sainte Sirin, martyre sous Khosrau Ier Anosarvan”, *Analecta Bollandiana*, Vol. 64, Issue 1–2, pp. 89–131.

Dschawahoff [Iwane Dschawachischwili] (1901), “Das Martyrium des heiligen Eustathius von Mzcheta”, in *Sitzungsberichte der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, pp. 875–902, available at: <https://www.biodiversitylibrary.org/item/93031#page/141/mode/1up> (accessed February 1, 2026).

Florence J. (ed. & transl.) (2023), *The Martyrdom of Mar Grigor Piran-Gušnasp and the Martyrdom of Mar Yazd-panah: Edition, Translation and Introduction*, Gorgias Press, Piscataway, New Jersey.

Garitte G. (1956), “La passion géorgienne de sainte Golindouch”, *Analecta Bollandiana*, Vol. 74, Issue 3–4, pp. 405–440.

Khaleghi-Motlagh D. (1989), “Borzūya”, in *Encyclopaedia Iranica*, Vol. IV, Fasc. 4, pp. 381–382. DOI: https://doi.org/10.1163/2330-4804_EIRO_COM_7095

Lang D. M. (1976), *Georgian Saints. Selected and Translated from the Original Texts by David Marshall Lang*, St. Vladimir's Seminary Press, New York.

MacKenzie D. N (1986), *A Concise Pahlavi Dictionary*, Oxford University Press, London.

Nöldeke T. (1912), *Burzōes. Einleitung zu dem Buche Kalila waDimna*, Karl J. Trübner, Strassburg.

Peeters P. (1910), *Bibliotheca hagiographica orientalis*, Bruxellis.

Peeters P. (1931), “Une légende syriaque de s. Iazdbouzid”, *Analecta Bollandiana*, Vol. 49, pp. 5–21.

Peeters P. (1944), “Sainte Golindouch, martyre perse (13 juillet 591)”, *Analecta Bollandiana*, Vol. 62, Issue 1, pp. 74–125.

Rapp S. H. jr. (2016), *The Sasanian World through Georgian Eyes. Caucasia and the Iranian Commonwealth in Late Antique Georgian Literature*, Routledge, London and New York.

Schmitt R. (2021), "Personal Names, Iranian", in *Encyclopaedia Iranica*, July 20. DOI: https://doi.org/10.1163/2330-4804_EIRO_COM_362652

Sims-Williams N. (2009), "Christian Literature in Middle Iranian Languages", in R. E. Emmerick and M. Macuch (eds), *The Literature of Pre-Islamic Iran*, I. B. Tauris, London and New York, pp. 266–287.

Abuladze I. (ed.) (1963), *Dzveli kartuli agiografiuli literaturis dzeglebi. Tsigni I (V–X ss.)*, Sakartvelos SSR metsnierebata akademiis gamomtsemloba, Tbilisi. (In Georgian).

Kekelidze K. (1955), *Etiudebi dzveli kartuli literaturis istoriidan*, III, Tbilisi. (In Georgian).

Sabinin P. (1882), *Sakartvelos samotkhe. Sruli aghtserai ghvatslita da vnebata Sakartvelos ts'midata*, Saint Petersburg. (In Georgian).

Анонімний автор

Мучеництво і терпіння святого Евстатія Мцхетського /

Переклад із давньогрузинської, вступна стаття та примітки Н. А. Назарова

У публікації українською мовою представлено переклад одного з ключових текстів давньогрузинської літератури "Мучеництво і терпіння святого Евстатія Мцхетського", який було написано на межі VI та VII століть н. е. Попри свій порівняно невеликий обсяг, близько 15 сторінок, текст дуже багатий на історичні, культурні та релігійні деталі, а також украй оригінальний з погляду своєї літературної форми. Зокрема, у тексті йдеться про ремісника (чоботаря), перса за походженням, який народився в родині зороастрійського жерця ("мага"). На тридцятому році царювання перського царя Хосрова I з династії Сасанідів (царював у 531–579 рр. н. е.) він приходить до Мцхети і навертається у християнство. Втім, ще у своєму рідному місці Ганзак у Північно-Західному Ірані він почав цікавитися християнством. Його відступництво від батьківської релігії викликає обурення серед перських колоністів, і ті скаржаться на нього сасанідській адміністрації. Після допитів Евстатія врешті страчують. Утім, під час допитів він оповідає про своє навернення, і в цю оповідь вставлена інша оповідь – катехітична історія усього Святого Письма, укладена в уста архidiaкона. Така форма обрамленої повісті не властива іншим текстам того ж періоду, як давньогрузинським, так і відомим у регіоні сирійським чи візантійським житіям. Головне імовірне джерело запозичення такої обрамленої оповіді – пехлевійська редакція "Калілі і Дімні", що постала за все того ж царя Хосрова I. Анонімний автор міг бути знайомий із пехлевійською літературою і запозичити звідти такий незвичний, як на той час, спосіб оповіді, який тільки через кількадесять років стане чимось доволі відомим у літературах Азії та Європи (як у збірці "Тисяча і одна ніч" тощо). Представлений українською мовою вдруге в перекладі, який є точнішим і відповіднішим оригіналу, ніж попередній, текст буде цікавим для істориків, літературознавців, релігієзнавців, теологів, біблістів та всіх, хто цікавиться культурами Сходу та Кавказу.

Ключові слова: давньогрузинська література; життя святих; зороастризм; рамкова оповідь; східне християнство

Переклад надійшов до редакції 1.02.2026

Прийнято до друку після рецензування 9.07.2026

Опубліковано 30.09.2026